

ОГОЛОШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

В. І. Дубенко, Ю. М. Павлюченко

Анотація. Дослідження присвячене аналізу процедури оголошення фізичної особи померлою. Здійснення процедури обтяжено складними взаємопов'язаними юридичними, соціальними та політичними аспектами цього процесу в умовах воєнного конфлікту. Проаналізовано питання відсутності чіткого визначення моменту початку спливу строку для оголошення особи померлою, необхідність розмежування понять «бойові дії» та «воєнні дії», невизначеність щодо дня закінчення воєнних дій. Чинна процедура оголошення особи померлою застаріла і потребує адаптації до сучасних реалій. Необхідне чітке визначення моменту початку спливу строку для оголошення особи померлою, також важливе розмежувати поняття «бойові дії» та «воєнні дії». Законодавство потребує вдосконалення для захисту прав членів сімей зниклих безвісти людей.

Ключові слова: збройний конфлікт, воєнні дії, зниклий безвісти, підстави, процедура.

Правовий режим воєнного стану, введений в Україні 24 лютого 2022 р., суттєво вплинув на всі сфери життя та зробив актуальними певні правові процедури. Однією з таких процедур є процедура оголошення фізичної особи померлою. За час повномасштабного вторгнення істотно зросла кількість людей, які пропали безвісти. Так, за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України зниклими безвісти за особливих обставин вважаються більш ніж 26 тисяч осіб. З них перебувають у розшуку як зниклі безвісти 11 тисяч цивільних і 15 тисяч українських військовослужбовців [1]. Наразі немає обґрунтованих підстав припускати, що кількість осіб, які зникли безвісти в Україні, зменшиться у найближчі роки.

Крім моральних страждань родичів і близьких зниклих безвісти осіб, з часом така ситуація породжує необхідність юридичного вирішення, зокрема отримання юридичного визнання факту смерті та вирішення різних пов'язаних із цим правових питань, наприклад, оформлення спадщини. Натомість на практиці процедура оголошення фізичної особи померлою ускладнена через введення на території України воєнного стану і супроводжується значними труднощами, що пов'язані у тому числі з недосконалістю її законодавчого регулювання.

Оновлена процедура оголошення фізичної особи померлою в судовому порядку була впроваджена в сучасне українське законодавство у 2003 р. з прийняттям Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2]. Водночас в основу законодавчої регламентації цієї процедури було покладено відповідні положення Цивільного кодексу Української РСР, які з певними змінами та модифікаціями через історичні події в Україні діють до наших днів. У мирний період до 2014 р. та під час гібридної війни росії (2014–2022 рр.) процедура оголошення фізичної особи померлою відносно ефективно додала виклики того часу. Проте початок найбільшої війни на Європейському континенті з часів Другої світової вніс інші вимоги, що роблять чинну процедуру застарілою і вимагають адаптації її правового регулювання до сучасних реалій [3].

У науці проблемним питанням оголошення фізичної особи померлою приділяли увагу дослідники О. Коваленко, А. Кличков, В. Маковій [4–6] та інші. Однак ускладнення цієї процедури в умовах воєнного стану, необхідність адаптації законодавства та судової практики до нових реалій вказують на актуальність обраної теми дослідження. Мета статті полягає у розробленні на основі аналізу законодавства та практики його застосування пропозицій щодо удосконалення правового регулювання процедури оголошення фізичної особи померлою.

Можливість оголошення фізичної особи померлою передбачена ст. 46 ЦК України. Аналіз положень вказаної статті свідчить про її глибокий характер, закріплення різних підстав щодо оголошення фізичної особи померлою. Загальна конструкція підстави складається двох умов: певної життєвої події та певного проміжку часу (строку).

Положеннями ч. 1 ст. 46 ЦК України закріплена загальна підстава для оголошення фізичної особи померлою, а саме відсутність у місці постійного проживання інформації про її місце перебування протягом трьох років.

Також у положеннях цієї статті ЦК України передбачені спеціальні підстави оголошення фізичної особи померлою:

- зникнення безвісті за обставин, що загрожували смертю або дають підставу припускати загибель від певного нещасного випадку і відсутність відомостей у місці її проживання протягом 6 місяців від дати зникнення;

- зникнення безвісті за обставин, що пов'язані з надзвичайними ситуаціями техногенного чи природного характеру у разі, якщо немає відомостей про місцеперебування особи протягом 1 місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної через такі надзвичайні ситуації; в таких випадках особу можна вважати загиблою;

- зникнення безвісті за обставин, пов'язаних з воєнними діями, збройним конфліктом, що дає можливість оголошення фізичної особи померлою судом через два роки після закінчення воєнних дій або з урахуванням конкретних обставин справи. Це можливо і раніше за умови, що пройшло не менше шести місяців від закінчення воєнних дій.

На практиці застосування саме положень ч. 2 ст. 46 ЦК України викликає деякі труднощі, оскільки у ЦК України та інших законодавчих актах не міститься чітких відповідей на питання щодо визначень тих категорій, які вказані підставами для оголошення судом фізичної особи померлою.

Так, термін «збройний конфлікт» був включений до ч. 2 ст. 46 ЦК України у 2018 р. шляхом прийняття Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 р. № 2505-VIII [7]. Треба нагадати, що у первинній редакції згаданої статті ЦК України оперували тільки терміном «воєнні дії».

Визначення терміна «збройний конфлікт» можна знайти в Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [8]. Згідно з цим визначенням, збройним конфліктом є збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, зазвичай за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

Спершу потрібно зазначити, що воєнні дії – це організоване застосування збройних сил, сил і засобів для ведення війни на суші, на морі, в повітрі, в космосі – в стратегічному й оперативному вимірах. Треба звернути увагу на те, що відлік дворічного або шестимісячного строку починається від дня закінчення воєнних дій.

Семантична різниця між термінами «збройний конфлікт» і «воєнні дії» полягає в тому, що збройний конфлікт не передбачає оголошення у країні воєнного стану або війни проти іншої країни.

Отже, ця невелика, на перший погляд, зміна в законодавстві відкрила можливість для громадян України фактичного застосування положень ч. 2 ст. 46 ЦК України, яка раніше була недоступною через хитрий, гібридний характер агресії російської федерації. За об'єктивної оцінки ефективності чинної процедури оголошення фізичної особи померлою необхідно враховувати успішні спроби її актуалізації відповідно до сучасних реалій. Хронологічний аналіз змін у законодавстві, пов'язаних зі змінами в суспільному житті та загальнодержавними подіями, свідчить про певний прогрес у вдосконаленні норм ст. 46 ЦК України. Важливо зазначити, що ця зміна стала позитивним прикладом адаптації законодавства до нових реалій, хоча швидкість таких змін може вимагати поліпшення, оскільки на час їх прийняття агресія тривала вже чотири роки. Розглядаючи можливий негативний сценарій, за якого прийняття змін в умовах повноцінної війни займатиме стільки ж часу, може виникнути ситуація, коли десятки чи сотні тисяч осіб зникнуть безвісти, і судова система витратить багато років на вирішення питань про оголошення їх померлими.

Також важливо розглянути другу умову оголошення фізичної особи померлою у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, а саме період часу (строк), з плином якого можна звертатися до суду. Треба нагадати, що такий період часу визначений у ч. 2 ст. 46 ЦК України. Ключовим матеріально-правовим аспектом процедури оголошення фізичної особи померлою є встановлений законом строк, після закінчення якого суд може прийняти відповідне рішення. Зазвичай, якщо особа зникла безвісти у зв'язку з воєнними діями чи збройним конфліктом, то

вона може бути оголошена померлою судом через два роки після завершення воєнних дій. Залежно від конкретних обставин справи суд також може розглянути можливість оголошення особи померлою і раніше, але не раніше шести місяців після закінчення воєнних дій.

Наведене формулювання можна назвати неактуальним через повномасштабну війну з російською федерацією. Проблема виникає в тому, що в законі нечітко визначено, який саме день можна вважати днем закінчення воєнних дій у контексті процедури оголошення фізичної особи померлою. Наприклад, перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії, або тимчасово окупованих російською федерацією, затверджений наказом Мінреінтеграції України від 22 грудня 2022 р. № 309 [9]. На практиці виникає багато питань, зокрема: чи варто вважати виключення певної території з цього переліку днем закінчення воєнних дій, чи є в цьому контексті тотожними поняття «бойові дії» та «воєнні дії». До того ж проблемним є питання, до якого саме визначення бойових дій треба апелювати: в широкому значенні, що включає в себе території можливих бойових дій, території активних бойових дій або території активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси, або в вузькому значенні, тобто до якогось конкретного з перелічених термінів. Не менш важливим питанням практичного характеру є питання можливості вважати перехід території в статус тимчасово окупованої закінченням воєнних дій. Насамкінець, чи під закінченням воєнних дій треба розуміти виключно укладання угоди про мир або перемир'я між Україною та російською федерацією. Без чітких відповідей на ці питання на рівні закону та судової практики членам сімей, рідним і близьким десятків тисяч зниклих безвісти людей, які є вже зараз, можуть бути визначені та/або непропорційно обмежені їхні права, зокрема й щодо звернення до суду щодо оголошення фізичної особи померлою. Як видно, виникає низка проблемних моментів, пов'язаних із розумінням терміна «день закінчення воєнних дій» у контексті процедури оголошення фізичної особи померлою. Зокрема, постає питання, чи треба враховувати виключення певних територій як момент закінчення воєнних дій [3].

Важливо розглянути, чи ці терміни є взаємозамінними, або вони мають відмінні визначення, особливо в контексті різних можливих варіантів трактування, як-от широке або вузьке значення.

Наразі в законодавстві відсутні відповіді на висунуті питання, що створює невизначеність у процесі захисту цивільних прав та інтересів членів сім'ї, рідних та близьких фізичних осіб, які пропали безвісти. Вирішення питання про оголошення особи померлою стає залежним від того, в який спосіб схилиться суд щодо визначень, як-от «день закінчення воєнних дій», чи розрізнення термінів «бойові дії» та «воєнні дії». Це створює ситуацію, де навіть обґрунтовані докази ймовірної смерті особи можуть бути проігноровані судом, який вважає, що встановлений строк ще не сплинув.

Судова практика в цьому питанні дуже поширена, доведенням цього слугують рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 16 червня 2023 р. по справі № 752/3939/23; Виноградівського районного суду Закарпатської області від 06 жовтня 2023 р. по справі № 299/6220/23; Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 04 жовтня 2023 р. по справі № 201/7573/23 та ін. [3].

Із викладеного простежується практична необхідність більш чіткого визначення моменту початку спливу строку для оголошення фізичної особи померлою у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, оскільки прив'язка до дня закінчення воєнних дій стала неактуальною з моменту початку повномасштабного воєнного вторгнення. Виникає необхідність якнайшвидше розглянути вказані питання на законодавчому рівні. У протилежному випадку цивільні права та інтереси членів сімей, що втратили рідних внаслідок воєнних дій, загрожують бути нереалізованими через невизначеність і неоднозначність законодавчих положень. Можливою альтернативою може стати прив'язка до дня закінчення бойових дій відповідно до наказу Мінреінтеграції від 22 грудня 2022 р. № 309.

Отже, беззаперечним фактом є те, що з початком воєнних дій в Україні значно зросла кількість людей, які пропали безвісти. Проведене дослідження свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання процедури оголошення фізичних осіб померлими під час дії

воєнного стану, зокрема більш чіткого визначення поняття «день закінчення воєнних дій», від настання якого починає спливати строку для звернення до суду з відповідною заявою. До внесення відповідних змін до законодавства можна пропонувати вести відлік встановленого у ст. 46 ЦК України строку для звернення до суду з заявою про оголошення фізичної особи померлою до дня закінчення бойових дій в розумінні наказу Мініреінтеграції № 309.

Abstract. The study analyzes the procedure for declaring an individual dead. During martial law, the implementation of the procedure is burdened by complex interrelated legal, social and political aspects of this process in the context of a military conflict. The author analyzes the issues of the lack of a clear definition of the moment when the period for declaring a person dead begins, the distinction between the concepts of «hostilities» and «military operations», and uncertainty about the day when military operations end. The existing procedure for declaring a person dead is outdated and needs to be adapted to modern realities. Legislation needs to be improved to protect the rights of family members of missing persons.

Keywords: armed conflict, hostilities, missing person, grounds, procedure.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вебсайт прес-центру Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/2023/10/05/ponad-26-tysyach-ukrayincziv-vvazhayutsya-znyklymy-bezvisty-za-osoblyvyh-obstavyn/> (дата звернення 06.03.2024).
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Попп З. А. Оголошення фізичної особи померлою в умовах воєнного стану. *Юридичний інтернет ресурс Протокол*. 2024. 30 січня. URL: https://protocol.ua/ua/ogoloshennya_fizichnoi_osobi_pomerloyu_v_umovah_voenno-go_stanu/ (дата звернення 28.02.2024).
4. Коваленко О. Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при встановленні (зміні) їх правового статусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2019. 22 с.
5. Кличков А. Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою: дис. ... д-ра філос. Київ, 2020. 199 с.
6. Маковій В. П. Темпоральні обмеження права щодо визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою під час воєнного стану. *Орська безпека та оборона*. 2023. № 2. С. 109–114.
7. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12 липня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280.
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 р. № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text> (дата звернення: 06.03.2024).

УДК 347.4

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕВИКОНАННЯ ТА НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В. В. Ровінська

Анотація. У дослідженні проаналізовано основні зміни, що відбулися у правовому регулюванні зобов'язальних відносин в частині їх невиконання, неналежного виконання або часткового виконання у зв'язку з введенням в дію воєнного стану, досліджено особливості дії обставин форс-мажору під час воєнного стану, судову практику щодо правових наслідків порушення зобов'язань, яка склалася сьогодні.

Ключові слова: правові наслідки, невиконання зобов'язання, неналежне виконання зобов'язання, форс-мажор, воєнний стан.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало переломним моментом для значної частини цивільних договірних правовідносин. Тимчасова окупація територій, бойові дії та ракетні обстріли певною мірою ускладнили, а в деяких випадках унеможливили виконання багатьох цивільно-правових зобов'язань. Через це у законодавче регулювання договірних відносин було внесено зміни, що торкнулися традиційних наслідків невиконання і нена-